

ΝΟΜΙΣΜΑΤΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΚΑΙ ΔΙΑΝΟΜΗ ΤΟΥ ΕΙΣΟΔΗΜΑΤΟΣ*

Υπό

Γεωργίου Β. Αργείτη
Πανεπιστήμιο Κρήτης

Abstract

The aim of this paper is to develop a political-monetary perspective, which advances the macroeconomic underpinnings of the effects of monetary policy and the interest rate on income distribution. This perspective finds its roots mainly in the writings of Marx and Sraffa who have attempted to develop some consistent analytical conditions, allowing the establishment of a monetary theory of distribution.

At the centre of this perspective are the conflicting economic interests between the industrial sector and the financial sector, and the way that monetary policy and the interest rate affect the intra-capitalist and the interclass income distribution. This perspective establishes an important linkage between intra-capitalist distributional conflicts, monetary policy and income distribution, with significant implications in the field of the politics of monetary policy and the politics of the central bank. (JEL E11, E52, E58).

1. Εισαγωγή

Σκοπός της εργασίας είναι να θεωρήσει βασικές, κατά την άποψη μας, αλλά αγνοημένες ιδέες των Marx και Sraffa οι οποίες θα μπορούσαν να αποτελέσουν τη βάση για την ανάπτυξη μίας εναλλακτικής προσέγγισης στη διανομή του εισοδήματος και τη συσσώρευση κεφαλαίου στον καπιταλισμό. Αυτό απαιτεί την επανεξέταση της σχέσης επιτοκίου και ποσοστού κέρδους και τη διερεύνηση του ρόλου του επιτοκίου στον προσδιορισμό των τιμών και στη διανομή του εισοδήματος.

Πιο συγκεκριμένα, η ενότητα 2 εξετάζει τους νομισματικούς και πολιτικούς παράγοντες που πιθανά επηρεάζουν τον προσδιορισμό του επιτοκίου και

* Θα ήθελα να ευχαριστήσω τον ανώνυμο κριτή του περιοδικού «Σπουδαί» για τις χρήσιμες παρατηρήσεις του.

διερευνά το ρόλο του τελευταίου στην ενδο-καπιταλιστική διανομή της υπεραξίας με βάση το έργο του Marx. Στη συνέχεια η ανάλυση επεκτείνεται στην θεωρητική αξιοποίηση της πολύ γνωστής ιδέας του Sraffa ότι το επιτόκιο μπορεί να επηρεάζει και τη δια-ταξική διανομή του εισοδήματος. Στην ενότητα 3 θα επιχειρήσουμε να σκιαγραφήσουμε μία εναλλακτική πολιτική-νομισματική προσέγγιση στη δια-ταξική και ενδο-καπιταλιστική διανομή του εισοδήματος, δίνοντας έμφαση στο ρόλο του επιτοκίου στη διανομή. Η προσέγγιση αυτή συνθέτει ιδέες των Marx και Sraffa, φέρνει στο επίκεντρο της διανομής του εισοδήματος τη νομισματική πολιτική, ενώ συνδέει την τελευταία με ενδο-καπιταλιστικές αναδιανεμητικές συγκρούσεις και την πολιτική της κεντρικής τράπεζας. Η εναλλακτική αυτή προσέγγιση διευρύνει επίσης τη θεωρία της οικονομικής κρίσης, αφού στους πιθανούς παράγοντες που διαταράσσουν τη συσσώρευση κεφαλαίου προσθέτει το ρόλο που παίζουν νομισματικές δυνάμεις. Η ενότητα 4 συνοψίζει τα γενικά συμπεράσματα της εργασίας.

2. Η νομισματική θεωρία της διανομής των Marx και Sraffa

Στην κλασική Αγγλική οικονομική σχολή και στη νεοκλασική παράδοση υπάρχει μεταξύ του ποσοστού του κέρδους και του επιτοκίου μία μακροχρόνια αιτιώδη σχέση από το πρώτο προς το δεύτερο. Το επιτόκιο κατανοείται ως μία μεταβλητή η οποία προσδιορίζεται από τις λεγόμενες «πραγματικές» δυνάμεις της οικονομίας, οι οποίες είναι η παραγωγικότητα και η αποταμίευση, ο πραγματικός μισθός και οι τεχνικές παραγωγής στα πλαίσια της νεοκλασικής και κλασικής παράδοσης (μέχρι τον Ricardo) αντίστοιχα. Οι δυνάμεις αυτές καθορίζουν το επιτόκιο μέσω αλλαγών στο ποσοστό του κέρδους. Στη λογική των προσεγγίσεων αυτών δεν υπάρχει ουσιαστικός ρόλος για νομισματικές δυνάμεις στον προσδιορισμό του επιτοκίου. Επίσης, η δύναμη των νομισματικών αρχών να μεταβάλλει πραγματικά οικονομικά μεγέθη είναι αυστηρά περιορισμένη.

Στη σχετική βιβλιογραφία υπάρχουν ωστόσο προσπάθειες διαμόρφωσης αναλυτικών κανόνων που επιτρέπουν στο επιτόκιο να έχει σημαντικό ρόλο στη διανομή του εισοδήματος. Ο Schumpeter (1954) θεώρησε τα έργα των Marx και Keynes σαν πρωτοποριακά παραδείγματα νομισματικής ανάλυσης του επιτοκίου και της διανομής. Οι προσπάθειες αυτές συνεχίστηκαν από τον Sraffa. Η εργασία αυτή θα επικεντρωθεί κυρίως στους Marx και Sraffa για να περιοριστεί μεθοδολογικά στην παράδοση της Πολιτικής Οικονομίας.

Ο βασικός σκοπός της ανάλυσης του Marx σαφώς δεν ήταν η ανάπτυξη μίας θεωρίας για το επιτόκιο. Ο Marx επιδίωξε να διερευνήσει τον καπιταλι-

στικό τρόπο παραγωγής, τις βασικές οικονομικές και πολιτικές του αντιθέσεις, και να δείξει την αναπόφευκτη εξέλιξή του προς το σοσιαλισμό. Έχοντας αυτό ως κυρίαρχο σκοπό του, αλλά και λόγω της επίδρασης που είχε δεχθεί από τις σοσιαλιστικές ιδέες της εποχής του και την κλασική Αγγλική πολιτική οικονομία (ειδικά από τον Ricardo), ο Marx διαίρεσε, στο μεγαλύτερο μέρος των έργων του, την καπιταλιστική κοινωνία σε δύο κοινωνικές τάξεις, την καπιταλιστική και την εργατική. Έτσι ο Marx αναπόφευκτα προτείνει, σε ένα σημαντικό τμήμα της ανάλυσής του, τη διανομή του εισοδήματος μεταξύ καπιταλιστικών κερδών ή υπεραξίας και πραγματικών μισθών¹. Επίσης υποστηρίζει την ύπαρξη μίας αντίστροφης σχέσης ανάμεσα στα δύο αυτά εισοδηματικά μερίδια, ενώ βλέπει το μερίδιο των κερδών στο εισόδημα και το γενικό ποσοστό του καπιταλιστικού κέρδους ως τις βασικές μεταβλητές προσδιορισμού των επενδυτικών αποφάσεων και της συσσώρευσης κεφαλαίου.

Το μεγαλύτερο μέρος της ερευνητικής εργασίας του Marx στερείται λοιπόν μίας ουσιαστικής αξιολόγησης νομισματικών δυνάμεων στις διαδικασίες της διανομής του εισοδήματος και της συσσώρευσης κεφαλαίου. Η πιο σημαντική συνεισφορά του, που τον ξεχωρίζει από την κλασική και Ρικαρντιανή παράδοση, είναι η θεωρία της υπεραξίας και η σημασία των επιπτώσεων των οικονομικών και κοινωνικό – πολιτικών συγκρούσεων μεταξύ καπιταλιστών και εργατών στη διανομή του εισοδήματος, στη συσσώρευση κεφαλαίου και στις οικονομικές κρίσεις.

Ο Marx ανέπτυξε τις νομισματικές ιδέες του στα τελευταία γραπτά του, και συγκεκριμένα στον τρίτο τόμο του *Κεφαλαίου* και στο τρίτο μέρος των *Θεωριών της Υπεραξίας*. Η διερεύνηση αυτού του τμήματος της έρευνας του παρουσιάζει αρκετά προβλήματα. Όπως επισημαίνει ο Engels στο πρόλογο του τόμου III του *Κεφαλαίου* σχετικά με την ενότητα πέντε του ίδιου τόμου, όπου ο Marx καταπιάνεται με νομισματικά θέματα, «είναι το πιο δύσκολο αλλά και το πιο ενδιαφέρον αντικείμενο όλου του τόμου». Και συνεχίζει, «εδώ δεν έχουμε ένα ολοκληρωμένο κείμενο, ούτε ένα ολοκληρωμένο πλάνο, αλλά την αρχή της επεξεργασίας κάποιων σημειώσεων και σχολίων» (Marx, 1991, σσ. 94-95)².

Αλλά αυτό δεν είναι το μοναδικό πρόβλημα για κάποιον που ενδιαφέρεται να μελετήσει τις νομισματικές ιδέες του Marx. Σημαντικό είναι επίσης το γεγονός ότι με ελάχιστες εξαιρέσεις, Harris (1976), Panico (1980; 1988), Λιανός (1988), μικρή προσοχή έχει δοθεί στα θέματα αυτά στα πλαίσια της Μαρξιστικής παράδοσης. Οι περισσότεροι Μαρξιστές οικονομολόγοι (De Brunhoff, 1976; Crotty, 1987) έχουν επικεντρωθεί στο ρόλο της πίστης στη διαδικασία

της αναπαραγωγής. Άλλοι, (Robinson, 1966; Mattick, 1969), έχουν υποστηρίξει ότι ο Marx αγνόησε το επιτόκιο στην ανάλυσή του, πιθανά λόγω του περιορισμένου του ρόλου στο οικονομικό σύστημα. Ωστόσο, κατά την άποψή μας μία περισσότερο προσεκτική μελέτη του *Κεφαλαίου*, οδηγεί σε μία διαφορετική γνώμη για την αντίληψη του Marx αναφορικά με το επιτόκιο και του ρόλου του στη διανομή του εισοδήματος.

Η βάση για την ανάπτυξη των νομισματικών ιδεών του Marx ήταν η διάκριση μεταξύ ποσοστού κέρδους, βιομηχανικού ποσοστού κέρδους και επιτοκίου. Για την ανάλυση της σχέσης των οικονομικών αυτών κατηγοριών ο Marx θεώρησε ότι παράλληλα με τον ιδιοκτήτη των μέσων παραγωγής, δηλαδή τον ιδιοκτήτη του υλικού κεφαλαίου, υπάρχει και ο ιδιοκτήτης του χρηματικού κεφαλαίου, ο οποίος δανείζει το κεφάλαιό του και εισπράττει τόκους. Ο δανειζόμενος καπιταλιστής πληρώνει τους ανάλογους τόκους αφαιρώντας τους από το κέρδος. Έτσι το καπιταλιστικό κέρδος χωρίζεται σε βιομηχανικό κέρδος και σε τόκους.

Πιο συγκεκριμένα, στο κεφάλαιο 21 του τόμου *III του Κεφαλαίου* ο Marx αναλύει τις οικονομικές και κοινωνικές σχέσεις μεταξύ δανειστών και δανειζόμενων, οι οποίοι, κατά την άποψή του, σχηματίζουν δύο ομάδες καπιταλιστών, τους βιομηχάνους καπιταλιστές και τους χρηματιστές καπιταλιστές, με συγκρουόμενα και αντίθετα συμφέροντα στη διανομή της υπεραξίας. Ο Marx προσδιόρισε τις σχέσεις αυτές μέσα στις ιστορικά διαμορφωμένες συνθήκες της καπιταλιστικής αναπαραγωγής, και υπογράμμισε την ιδιόμορφη θέση των χρηματιστών καπιταλιστών μέσα στον καπιταλιστικό τρόπο παραγωγής. Η ιδιομορφία αυτή ανάγεται στο γεγονός ότι οι τελευταίοι αν και δεν συμμετέχουν άμεσα στη διαδικασία της παραγωγής, ιδιοποιούνται ένα μέρος του κοινωνικού προϊόντος με τη μορφή της υπεραξίας. Το μέρος εκείνο του καπιταλιστικού κέρδους που ιδιοποιούνται οι ιδιοκτήτες του χρηματικού κεφαλαίου ονομάζεται τόκος.

Έχοντας διακρίνει ανάμεσα σε βιομηχανικό και χρηματικό κεφάλαιο ο Marx, στο κεφάλαιο 22 του τόμου *III του Κεφαλαίου*, συνέχισε την ανάπτυξη των νομισματικών του ιδεών με την εξέταση της σχέσης ανάμεσα στο κέρδος και τον τόκο, η οποία στηρίζει την ανάλυσή του για το επιτόκιο και τη σχέση του με το ποσοστό κέρδους. Ουσιαστικά, είναι η ανεξαρτητοποίηση του χρηματικού κεφαλαίου από το βιομηχανικό και ο ρόλος του στη διανομή της υπεραξίας που οδήγησε τον Marx σε μία νομισματική θεωρία για το επιτόκιο. Στην ανάλυση του ο Marx παρατηρεί ότι αφού ο τόκος είναι απλά ένα μέρος

του κέρδους το οποίο οι βιομήχανοι καπιταλιστές πρέπει να πληρώσουν στους χρηματιστές καπιταλιστές, το ανώτερο όριο του τόκου είναι το σύνολο του κέρδους. Σε μία τέτοια περίπτωση το μερίδιο του κέρδους που απομένει στους βιομηχάνους καπιταλιστές είναι μηδέν. Επίσης, το ανώτατο όριο του βιομηχανικού κέρδους είναι το σύνολο του κέρδους όταν οι τόκοι είναι μηδέν.

Στο σημείο αυτό πρέπει να επισημανθεί ότι ο τρόπος που ο Marx ερευνά τη σχέση κέρδους — τόκου φαίνεται να στηρίζεται στην υπόθεση ότι η διανομή του εισοδήματος μεταξύ του συνόλου των καπιταλιστών και των εργατών είναι δεδομένη. Αυτή η υπόθεση είναι πιθανά αποτέλεσμα της επίδρασης της κλασικής σκέψης και ειδικότερα του Ricardo στον Marx. Ο τελευταίος θεωρεί τον πραγματικό μισθό σαν ένα μέρος του κόστους παραγωγής που προ — πληρώνεται από τους καπιταλιστές. Έτσι, ο πραγματικός μισθός εμφανίζεται στην Marx — ξική ανάλυση ως εξωγενής μεταβλητή στη διανομή του εισοδήματος (Garegnani, 1984; Panico, 1988). Όπως παρατηρεί ο Kaldor (1955), η διαφορά του Marx με τους κλασικούς είναι ότι στην ανάλυση του πρώτου η πάλη κεφαλαίου-εργασίας είναι ένας από τους προσδιοριστικούς παράγοντες του πραγματικού μισθού, ο οποίος δεν εξισώνεται πάντα με το επίπεδο επιβίωσης (subsistence level).

Η διανομή της υπεραξίας ήταν λοιπόν η βάση για τον Marx στην προσπάθειά του να κατανοήσει το επιτόκιο ως αυτόνομη οικονομική κατηγορία. Η σχέση τόκου και βιομηχανικών κερδών τον οδήγησε στο συμπέρασμα ότι είναι πιθανή μία ανεξάρτητη, από το ποσοστό του κέρδους ερμηνεία του επιτοκίου. Αυτό όμως είναι αποτέλεσμα της διάκρισης μεταξύ βιομηχανικού και χρηματικού κεφαλαίου και της συνακόλουθης αλλαγής στην αντίληψή του για τη διανομή του συνόλου των κερδών.

Σύμφωνα με τον Marx, το επιτόκιο είναι αμιγώς νομισματικό φαινόμενο. Το επιτόκιο είναι η τιμή που πληρώνεται για το χρηματικό κεφάλαιο ή τοκοφόρο κεφάλαιο. Κάθε χρηματικό ποσό που διατίθεται στους βιομηχάνους καπιταλιστές και χρησιμοποιείται στην παραγωγική διαδικασία λειτουργεί ως χρηματικό κεφάλαιο. Ο Marx στην ανάλυσή του επισημάνει το ρόλο των κυκλικών διακυμάνσεων της προσφοράς και της ζήτησης χρηματικού κεφαλαίου στον προσδιορισμό του επιτοκίου.

Με βάση αυτή την προσέγγιση η διανομή του εισοδήματος φαίνεται να περνά μέσα από δύο στάδια. Πιο συγκεκριμένα, η ποιοτική διάκριση της καπιταλιστικής κοινωνίας ανάμεσα σε καπιταλιστές και εργάτες δημιουργεί μία πρώτη ποσοτική διανομή του εισοδήματος μεταξύ υπεραξίας ή καπιταλιστικού κέρδους και πραγματικού μισθού. Η ποιοτική διάκριση της τάξης των

καπιταλιστών ανάμεσα σε βιομηχάνους καπιταλιστές και χρηματιστές καπιταλιστές, οδηγεί σε μία δεύτερη ποσοτική διανομή του καπιταλιστικού κέρδους μεταξύ βιομηχανικού κέρδους και τόκου.

Η διάκριση ανάμεσα σε καπιταλιστικό κέρδος σαν σύνολο και σε βιομηχανικό κέρδος είναι καθοριστική για την εξέλιξη της σκέψης του σε μία περισσότερο νομισματική αντίληψη της διανομής του εισοδήματος και της οικονομικής κρίσης. Έτσι λοιπόν ο Marx αναφορικά με το βιομηχανικό καπιταλιστή παρατηρεί ότι «το μέρος του κέρδους που μένει σε αυτόν μετά την πληρωμή του τόκου, δεν είναι κέρδος αλλά κέρδος μείον τόκος» (Marx, 1991, σ. 496). Ο μετασχηματισμός ενός μέρους του συνολικού κέρδους σε τόκο μετασχηματίζει το υπόλοιπο σε βιομηχανικό κέρδος. Σε αυτό το πλαίσιο προσέγγισης, η απάντηση στο ερώτημα πως το συνολικό κέρδος διανέμεται σε βιομηχανικό κέρδος και τόκο είναι συνάρτηση της απάντησης στο ερώτημα του πόσο μέρος του κέρδους αυτονομείται σαν τόκος. Χαρακτηριστικά, αναφερόμενος στον Ramsay, ο Marx παρατηρεί ότι ο προσδιορισμός του βιομηχανικού κέρδους εξαρτάται από τον προσδιορισμό του τόκου και όχι του τελευταίου από το πρώτο. Η ανεξαρτητοποίηση του τόκου από το βιομηχανικό κέρδος είναι το αρχικό σημείο επανεξέτασης από τον Marx της σχέσης επιτοκίου και ποσοστού κέρδους.

Οι επιπτώσεις του επιτοκίου στην ενδο-καπιταλιστική διανομή των καπιταλιστικών κερδών αλλάζουν τη σχέση επιτοκίου και του γενικού ποσοστού κέρδους, εισάγοντας το βιομηχανικό ποσοστό κέρδους. Έτσι, μετά τη διάκριση ανάμεσα σε συνολικό καπιταλιστικό κέρδος και βιομηχανικό κέρδος, το επιτόκιο εμφανίζεται να είναι ανεξάρτητο από το τελευταίο —και όπως έχουμε ήδη επισημάνει ένας από τους προσδιοριστικούς του συντελεστές. Η ιδέα αυτή είναι σαφώς απόρροια της επίδρασης του Ramsay. Αναφερόμενος σε εκείνον, ο Marx παρατηρεί ότι ο προσδιορισμός του επιτοκίου «βασίζεται μερικώς πάνω στο ποσοστό των συνολικών κερδών, και μερικώς πάνω στο λόγο τα οποία αυτά διακρίνονται σε συνολικά κέρδη του κεφαλαίου και σε βιομηχανικά κέρδη. Ο λόγος αυτός εξαρτάται από τον ανταγωνισμό μεταξύ των βιομηχάνων καπιταλιστών και των χρηματιστών καπιταλιστών» (Marx, 1991, σ. 484).

Ο Marx ανέπτυξε έτσι ένα πολιτικό πλαίσιο ανάλυσης του επιτοκίου, όπου επικέντρωσε την προσοχή του στις, πιθανά, ανταγωνιστικές σχέσεις ανάμεσα σε βιομηχάνους και χρηματιστές καπιταλιστές. Η οικονομική και πολιτική δύναμη αυτών εμφανίζεται ως μία νέα μεταβλητή προσδιορισμού του επιτοκίου. «Είναι γεγονός ότι η διαίρεση των καπιταλιστών σε βιομηχάνους καπιταλιστές και χρηματιστές καπιταλιστές μετασχηματίζει ένα μέρος των

κερδών σε τόκο και δημιουργεί το επιτόκιο ως οικονομική κατηγορία; και είναι μόνο ο ανταγωνισμός ανάμεσα στις δύο αυτές ομάδες καπιταλιστών που δημιουργεί το επιτόκιο» (Marx, 1991, σ. 493). Ωστόσο, ο Marx δεν προχώρησε την ανάλυση του στη διερεύνηση των επιπτώσεων των ενδο-καπιταλιστικών συγκρούσεων πάνω στο επιτόκιο και στη διανομή του εισοδήματος. Προσέφερε όμως μία ιδέα που θα μπορούσε να αποτελέσει τη βάση οικοδόμησης ενός πολιτικού μηχανισμού σύνδεσης των ενδο-καπιταλιστικών αναδιανεμητικών συγκρούσεων με το επιτόκιο. Παρατήρησε τη δυνατότητα επίδρασης τους στη νομισματική πολιτική μέσω της δύναμης που μπορούν να ασκήσουν διαφορετικές ομάδες καπιταλιστών πάνω στην κεντρική τράπεζα.

Είναι λοιπόν γεγονός ότι στον Marx το επιτόκιο μπορεί να επηρεάσει την ενδο-καπιταλιστική διανομή των κερδών. Το ερώτημα που προκύπτει είναι εάν και με ποιο τρόπο το επιτόκιο επηρεάζει την επέκταση της παραγωγικής δραστηριότητας. Στο πρώτο τόμο του κεφαλαίου και στη μαρξιστική παράδοση είναι σαφώς θεμελιωμένο ότι ο ρυθμός συσσώρευσης του κεφαλαίου σχετίζεται άμεσα με το γενικό ποσοστό κέρδους. Το τελευταίο επηρεάζει τον όγκο των επενδύσεων, οι οποίες καθορίζουν τη μεταβολή του κεφαλαίου και επηρεάζουν το ρυθμό συσσώρευσης. Καθώς η συσσώρευση κεφαλαίου προχωρεί, μία καπιταλιστικού τύπου οικονομία, κατά τον Marx, αναπτύσσει δυνάμεις που τείνουν να μειώσουν το ποσοστό κέρδους. Μία πτώση του τελευταίου είναι πιθανό να οδηγήσει σε μείωση του ρυθμού συσσώρευσης και σε οικονομική κρίση. Το ερώτημα λοιπόν είναι αν το επιτόκιο διαδραματίζει κάποιο ρόλο και μέσω ποιανού μηχανισμού σ' αυτή τη διαδικασία συσσώρευσης του κεφαλαίου. Επίσης ποιος είναι ο ρόλος της νομισματικής πολιτικής στην παραπάνω σχέση.

Ο Marx παρατηρεί ότι «είναι το μέρος του κέρδους που απομένει στο βιομηχανικό καπιταλιστή μετά την πληρωμή του τόκου που εμφανίζεται σε αυτόν ως το προϊόν του επενδυμένου κεφαλαίου του· και αυτή είναι πραγματικά η κατάσταση για αυτόν που αντιπροσωπεύει το λειτουργικό κεφάλαιο. Είναι η προσωποποίησή του όσο εκείνο λειτουργεί ως τέτοιο, και αυτό λειτουργεί όσο εκείνος επενδύει στη βιομηχανία και στο εμπόριο» (Marx, 1991, σ. 496).

Είναι λοιπόν πολύ πιθανό ότι ο Marx στα τελευταία κείμενα του θεωρεί το βιομηχανικό κέρδος και το ποσοστό κέρδους στη βιομηχανία και όχι το συνολικό καπιταλιστικό κέρδος και το γενικό ποσοστό κέρδους ως προσδιοριστικούς παράγοντες των βιομηχανικών επενδύσεων και της συσσώρευσης πραγματικού κεφαλαίου στην οικονομία. Σε μία τέτοια περίπτωση, ο ρόλος του

επιτοκίου είναι σημαντικός όχι μόνο στην ενδο-καπιταλιστική διανομή των κερδών, αλλά και στη βιομηχανική συσσώρευση κεφαλαίου και στην ερμηνεία των οικονομικών κρίσεων.

Το βιομηχανικό κέρδος καθορίζεται αποκλειστικά από το επιτόκιο, το οποίο σε συνδυασμό με το συσσωρευμένο βιομηχανικό χρέος ορίζουν τον τόκο που οι βιομήχανοι καπιταλιστές πρέπει να πληρώσουν στους χρηματιστές καπιταλιστές. Το επιτόκιο είναι πιθανό να επηρεάζει τη βιομηχανική συσσώρευση κεφαλαίου μέσω της ενδο-καπιταλιστικής διανομής των καπιταλιστικών κερδών. Μεγαλύτερο επιτόκιο σημαίνει, *ceteris paribus*, χαμηλότερο ποσοστό βιομηχανικού κέρδους και συνεπώς μικρότερη επιθυμία για αύξηση της παραγωγής. Το αντίθετο ισχύει σε περίπτωση μείωσης του επιτοκίου. Η εναλλακτική αυτή προσέγγιση εισαγάγει τις ενδο-καπιταλιστικές αναδιανεμητικές συγκρούσεις και τις πολιτικές τους προεκτάσεις στη διαμόρφωση της νομισματικής πολιτικής στο επίκεντρο της θεωρίας της διανομής και της συσσώρευσης.

Μετά τον διαχωρισμό μεταξύ γενικού ποσοστού κέρδους και βιομηχανικού ποσοστού κέρδους, η διαδικασία λήψης επενδυτικών αποφάσεων περιορίζεται στη σύγκριση μεταξύ επιτοκίου και βιομηχανικού ποσοστού κέρδους³. Στα τελευταία κείμενά του ο Marx φαίνεται να πιστεύει ότι η επένδυση προσδιορίζεται από τη σύγκριση αυτών των δύο μεταβλητών. Η μείωση του τόκου αυξάνει το μέρος του κέρδους που μετατρέπεται σε βιομηχανικό κέρδος, παράγοντας που προωθεί την επέκταση της διαδικασίας συσσώρευσης.

Όπως έχει ήδη επισημανθεί, ο Marx διερευνώντας τη σχέση βιομηχανικού κέρδους και τόκου και τον ρόλο του επιτοκίου στη διανομή έμμεσα χρησιμοποίησε την κλασική υπόθεση ότι ο πραγματικός μισθός και η δια — ταξική διανομή εισοδήματος είναι δεδομένη. Η προσέγγιση αυτή τον οδήγησε σε μία περιορισμένη νομισματική αντίληψη της διανομής. Η απόρριψη αυτής της υπόθεσης μπορεί να οδηγήσει στην ανάπτυξη μίας εναλλακτικής πολιτικής — νομισματικής προσέγγισης στη διανομή του εισοδήματος και την οικονομική κρίση, στην οποία το επιτόκιο και η νομισματική πολιτική να μπορούν να επηρεάζουν όχι μόνο την ενδο-καπιταλιστική διανομή των καπιταλιστικών κερδών, αλλά και τη δια — ταξική διανομή του εισοδήματος. Αυτό μπορεί να γίνει εφικτό εάν ένα σύστημα τιμών εμπορευμάτων τύπου Sraffa, διευρυνθεί με τη συμμετοχή του χρηματικού κεφαλαίου ως ανεξάρτητου συντελεστή παραγωγής. Η κατεύθυνση της ανάπτυξης ενός τέτοιου συστήματος και των δυναμικών επιπτώσεών του στη διανομή του εισοδήματος έχει δοθεί, ωστόσο, από τον ίδιο το Sraffa, όπως έχει παρατηρηθεί από τους Nuti (1971) και Dobb (1973).

Στο έργο του *Production of Commodities by Means of Commodities*, ο Sraffa πρότεινε ότι το επιτόκιο μπορεί να είναι ένας από τους βασικότερους προσδιοριστικούς παράγοντες της δια — ταξικής διανομής του εισοδήματος και του ποσοστού κέρδους. Δυστυχώς ο Sraffa δεν προχώρησε σε μία περισσότερο εμπειριστατωμένη ανάλυση του ρόλου του επιτοκίου στη διανομή. Για να κατανοήσουμε τον τρόπο με τον οποίο το επιτόκιο πιθανά επηρεάζει την δια-ταξική διανομή του εισοδήματος είναι ουσιαστικό να εξετάσουμε την σχέση τιμών, ποσοστού του κέρδους και μισθών που κατά τον Sraffa είναι βασική για τον προσδιορισμό της διανομής του εισοδήματος.

Πιο συγκεκριμένα, ο Sraffa παρατηρεί ότι σε μία οικονομία που παράγει κάτι περισσότερο από αυτό που χρειάζεται για την αναπαραγωγή της, υπάρχει ένα πλεόνασμα που πρέπει να διανεμηθεί. Το πλεόνασμα αυτό διανέμεται μετά τον καθορισμό των τιμών των εμπορευμάτων. Επίσης παρατήρησε ότι το ποσοστό κέρδους δεν μπορεί να καθοριστεί πριν τον προσδιορισμό των τιμών. Στην πραγματικότητα ο Sraffa θεωρεί ότι το ποσοστό του κέρδους και οι τιμές των εμπορευμάτων προσδιορίζονται ταυτόχρονα. Όσον αφορά τη διαμόρφωση των πραγματικών μισθών ο Sraffa απορρίπτει την υπόθεση ότι προσπληρώνονται από τους καπιταλιστές, και προτείνει τον καθορισμό τους μετά την διαμόρφωση των τιμών και των ονομαστικών μισθών. Κατά συνέπεια, ο ονομαστικός μισθός είναι αυτός που προσπληρώνεται από τους καπιταλιστές και που αποτελεί βασικό στοιχείο του κόστους παραγωγής .

Είναι φανερό ότι οι ιδέες αυτές του Sraffa δημιουργούν ένα νέο πλαίσιο προσέγγισης και ανάλυσης της διανομής του εισοδήματος. Τα καπιταλιστικά κέρδη δεν είναι το υπόλοιπο της διανομής του κοινωνικού προϊόντος, αλλά η ανεξάρτητη μεταβλητή στη διανομή του εισοδήματος μεταξύ καπιταλιστών και εργατών. Είναι ο πραγματικός μισθός που φαίνεται ως το υπόλοιπο, η εξαρτημένη μεταβλητή στη διανομή του κοινωνικού προϊόντος. Με ποιο τρόπο το επιτόκιο θα μπορούσε να επηρεάσει τη δια — ταξική διανομή του εισοδήματος;

Στο θέμα αυτό ο Sraffa τόνισε ότι «το ποσοστό κέρδους μπορεί να καθορίζεται από παράγοντες έξω από το σύστημα παραγωγής, και συγκεκριμένα από το επίπεδο του ονομαστικού επιτοκίου» (Sraffa, 1960, σ. 33). Όπως παρατηρούν οι Nuti (1971), Dobb (1973), Garegnani (1979) και Panico (1988), αυτή η ιδέα του Sraffa έφερε επανάσταση στο σύστημα υποθέσεων της κλασικής Αγγλικής πολιτικής οικονομίας μέχρι το Ricardo αλλά και το Marx, και έστρεψε την παράδοση της πολιτικής οικονομίας σε μία εναλλακτική αντίληψη για τη δια — ταξική διανομή του εισοδήματος και για το ρόλο που πιθανά μπορούν να παίξουν σε αυτήν νομισματικές δυνάμεις και ειδικότερα το επιτόκιο.

Πιο συγκεκριμένα, ο Sraffa με την ιδέα του αυτή ουσιαστικά προτείνει άμεσα το επιτόκιο ως την ανεξάρτητη μεταβλητή στη διανομή του εισοδήματος, που, πιθανά, καθορίζει το ποσοστό κέρδους και τη διανομή του εισοδήματος ανάμεσα σε κέρδη και μισθούς. Αλλά ο Sraffa δεν προχώρησε στην παραπέρα ανάλυση του ρόλου του επιτοκίου στη διανομή. Προσέφερε μόνο την παραπάνω ιδέα η οποία ίσως αντανακλά το ενδιαφέρον του για τις συνέπειες στη διανομή από την ενσωμάτωση του χρηματικού κεφαλαίου στο σύστημα παραγωγής. Όπως είναι γνωστό, ο Sraffa δεν επιχείρησε να αναπτύξει μία θεωρία διανομής, αλλά να αναλύσει το σύστημα παραγωγής και τον τρόπο διαμόρφωσης των τιμών των εμπορευμάτων.

Η διανομή του κοινωνικού προϊόντος ανάμεσα σε καπιταλιστικά κέρδη και μισθούς στην ανάλυση του αναπόφευκτα αντανακλά τη διάκριση της κοινωνικής δομής της παραγωγής μεταξύ καπιταλιστικών και εργατών. Ο Sraffa δεν διαχώρισε μεταξύ βιομηχανικού και χρηματικού κεφαλαίου και δεν διερεύνησε το ρόλο του τελευταίου στην παραγωγή και διανομή. Αυτό είναι πολύ πιθανό η αιτία που δεν θεώρησε το επιτόκιο ως ένα προσδιοριστικό παράγοντα του κόστους παραγωγής στο σύστημα τιμών των εμπορευμάτων. Στην ανάλυσή του, το κόστος παραγωγής προσδιορίζεται από την τιμή της εργασίας και τις τιμές όλων των άλλων εμπορευμάτων που χρησιμοποιούνται στην παραγωγή του νέου εμπορεύματος.

3. Νομισματική πολιτική, κεντρική τράπεζα και διανομή του εισοδήματος: μία εναλλακτική πολιτική — νομισματική προσέγγιση

Η θεσμική διάκριση του κεφαλαίου μεταξύ του βιομηχανικού και του χρηματικού κεφαλαίου αποτελεί τη βάση της νομισματικής ανάλυσης της διανομής. Η χρησιμότητα της διάκρισης αυτής συνίσταται στο γεγονός ότι εισαγάγει το χρηματικό κεφάλαιο ως ξεχωριστό συντελεστή όχι μόνο στη διαδικασία της παραγωγής αλλά και στη διαδικασία διανομής του εισοδήματος.

Η εισαγωγή του χρηματικού κεφαλαίου στη διαδικασία της παραγωγής φέρνει το επιτόκιο μέσα στους συντελεστές προσδιορισμού του κόστους παραγωγής. Η ιδέα του τόκου σαν στοιχείο του κόστους παραγωγής έχει αναπτυχθεί και εμπειρικά ελεγχθεί στα πλαίσια της μετά-Κευνσιανής παράδοσης (Kaldor, 1980, 1982; Pivetti, 1985; Panico, 1988; Moore, 1989)⁵. Αξιοποιώντας την ιδέα του Sraffa για το ρόλο του επιτοκίου στο προσδιορισμό του ποσοστού του κέρδους, μπορούμε να υποθέσουμε ότι σ' ένα σύστημα τιμών εμπορευμάτων τύπου Sraffa με συμμετοχή του χρηματικού κεφαλαίου ως ανεξάρτητου

παραγωγικού συντελεστή, το επιτόκιο μπορεί να επηρεάσει την ενδο-καπιταλιστική και τη δια — ταξική διανομή του εισοδήματος μέσω της επίδρασης του στο κόστος παραγωγής και της συνακόλουθης αλλαγής του λόγου τιμών ονομαστικών μισθών. Η ιδέα εδώ είναι ότι αφού σύμφωνα με το Staffa το ποσοστού του κέρδους καθορίζεται ταυτόχρονα με την μεταβολή στις τιμές των παραγόμενων εμπορευμάτων, δεδομένων των αλλαγών στον ονομαστικό μισθό, η υπόθεση περί τόκου σαν οργανικό στοιχείο του κόστους αλλάζει τη δυναμική στη σχέση τιμών, ονομαστικών και πραγματικών μισθών.

Μία αύξηση στο επιτόκιο θα προκαλέσει μία άμεση αλλαγή στη διανομή των συνολικών κερδών μεταξύ βιομηχανικών κερδών και τόκου προς όφελος του χρηματικού κεφαλαίου. Οι βιομήχανοι καπιταλιστές είναι πολύ πιθανό να προσπαθήσουν να περάσουν την αύξηση του κόστους παραγωγής στις τιμές, εάν οι συνθήκες στην αγορά το επιτρέπουν. Αυτό, *ceteris paribus*, θα προκαλέσει μείωση του πραγματικού μισθού και μεταβολή της δια — ταξικής διανομής του εισοδήματος προς όφελος του βιομηχανικού τομέα. Βέβαια είναι αδύνατο *a priori* να υποθέσουμε πως τα υπό διερεύνηση εισοδηματικά μερίδια θα μεταβληθούν σαν αποτέλεσμα μίας πρωταρχικής αύξησης του επιτοκίου. Αυτό θα εξαρτηθεί από τη σχετική δύναμη των βιομηχανικών καπιταλιστών, των χρηματιστών καπιταλιστών και των εργαζομένων να μεταβάλλουν τις τιμές, το επιτόκιο και τον ονομαστικό μισθό αντίστοιχα.

Η εισαγωγή των ενδο-καπιταλιστικών διανεμητικών συγκρούσεων στη διαμόρφωση της νομισματικής πολιτικής και ο ρόλος του επιτοκίου στην ενδο-καπιταλιστική και δια — ταξική διανομή αποτελούν την βάση της ανάπτυξης μίας εναλλακτικής πολιτικής — νομισματικής προσέγγισης στη διανομή του εισοδήματος⁶. Ο θεσμικός περιορισμός αυτής της προσέγγισης είναι ότι υποθέτει ανταγωνιστικές σχέσεις ανάμεσα στο βιομηχανικό και το χρηματικό κεφάλαιο⁷. Η ύπαρξη ανταγωνιστικών ενδο-καπιταλιστικών σχέσεων διαμορφώνει σε σημαντικό βαθμό το πολιτικό πλαίσιο άσκησης νομισματικής πολιτικής και αποτελεί έναν από τους περιορισμούς που, πιθανά, αντιμετωπίζει η κεντρική τράπεζα στην διαδικασία λήψης νομισματικών αποφάσεων. Το θεσμικό καθεστώς λειτουργίας της κεντρικής τράπεζας, δηλαδή αν είναι ανεξάρτητη ή όχι από την εκάστοτε κυβέρνηση, είναι επίσης καθοριστικό στην άσκηση της νομισματικής πολιτικής.

Στα πλαίσια της προσέγγισης αυτής, η νομισματική πολιτική που εφαρμόζει η κεντρική τράπεζα πιθανά αντανάκλα σε κάποιο βαθμό τις αναδιανεμητικές συγκρούσεις μεταξύ βιομηχανικών καπιταλιστών και χρηματιστών καπιταλιστών (κυρίως τραπεζιτών). Ο έλεγχος της κάθε ομάδας καπιταλιστών πάνω στην άσκηση της νομισματικής πολιτικής καθορίζεται από τη σχετική δύναμη

της κάθε ομάδας και από τις σχέσεις της, οικονομικές, πολιτικές, διοικητικές, τεχνικές, με την κεντρική τράπεζα. Ο έλεγχος μπορεί να είναι είτε άμεσος, δηλαδή απευθείας πίεση στον μηχανισμό λήψης νομισματικών αποφάσεων, είτε έμμεσος μέσω του κρατικού μηχανισμού και ειδικότερα της κυβέρνησης. Το θεσμικό καθεστώς λειτουργίας της κεντρικής τράπεζας καθορίζει την αποτελεσματικότητα του καθενός καναλιού ελέγχου. Στην περίπτωση ανεξαρτησίας της κεντρικής τράπεζας αυξάνεται η αποτελεσματικότητα της άμεσης άσκησης πίεσης και ωφελείται η κοινωνική εκείνη ομάδα που διαθέτει στενότερες σχέσεις με την κεντρική τράπεζα, δηλαδή το χρηματικό κεφάλαιο. Στην περίπτωση που η κεντρική τράπεζα δεν είναι ανεξάρτητη η δυνατότητα ελέγχου περιπλέκεται μέσω ενός περισσότερο πολύπλοκου πολιτικού μηχανισμού και ειδικών σχέσεων κυβέρνησης με ομάδες συμφερόντων.

Η πολιτική της κεντρικής τράπεζας και η αλλαγή τύπου νομισματικής πολιτικής (επεκτατική, περιοριστική) ίσως αντανάκλα, μερικώς, και αλλαγές στους συσχετισμούς δύναμης μεταξύ βιομηχάνων και χρηματιστών καπιταλιστών. Οι διανεμητικές επιπτώσεις της νομισματικής πολιτικής είναι πιθανό να επηρεάσουν τη δυναμική της συσσώρευσης κεφαλαίου μέσω των αλλαγών στο εισοδηματικό μερίδιο του βιομηχανικού τομέα. Με βάση την πολιτική — νομι-σματική προσέγγιση της διανομής μπορεί να προέλθει είτε από ανακατανομή εισοδήματος προς όφελος των εργαζομένων (επεκτατική εισοδηματική πολιτική και αύξηση των πραγματικών μισθών), είτε από ανακατανομή κερδών προς όφελος του χρηματικού τομέα (υψηλά επιτόκια), είτε βεβαίως από συνδυασμό των δύο. Στην όποια περίπτωση μία σχετική πτώση των βιομηχανικών κερδών δεν δημιουργεί το κατάλληλο κλίμα από πλευράς κερδοφορίας, προσδοκιών και επενδυτικής ψυχολογίας για επέκταση του ρυθμού παραγωγικής δραστηριότητας στη βιομηχανία. Μείωση των βιομηχανικών επενδύσεων δεν μπορεί παρά να δημιουργήσει αρνητικές πιέσεις στην μακροοικονομική δομή και τη λειτουργία μίας οικονομίας.

4. Συμπεράσματα

Η μελέτη αυτή συνθέτει ιδέες των Marx και Sraffa και καταλήγει στην ανάπτυξη μίας πολιτικής — νομισματικής προσέγγισης στη διανομή του εισοδήματος. Με βάση την υπόθεση ότι υπάρχει ανταγωνιστική σχέση μεταξύ των βιομηχάνων και χρηματιστών καπιταλιστών και μεταξύ της καπιταλιστικής τάξης στο σύνολό της και των εργαζομένων, μία αύξηση στο επιτόκιο είναι πιθανόν να προκαλέσει αλλαγές στην ενδο-καπιταλιστική διανομή του εισοδήματος προς όφελος του χρηματικού κεφαλαίου. Αυτό με τη σειρά του μπορεί

να δημιουργήσει αλυσιδωτές αντιδράσεις στις τιμές και τον ονομαστικό μισθό, προκαλώντας αλλαγή στη δια — ταξική διανομή του εισοδήματος και όξυνση των δια — ταξικών συγκρούσεων. Η σχετική διαπραγματευτική δύναμη κάθε κοινωνικής ομάδας και οι οικονομικές, κοινωνικές και πολιτικές συνθήκες θα καθορίσουν το τελικό αποτέλεσμα της διανομής μετά τη διαμόρφωση των αντίστοιχων εισοδηματικών συντελεστών. Το θεσμικό καθεστώς λειτουργίας της κεντρικής τράπεζας είναι σημαντικός παράγοντας στην άσκηση νομισματικής πολιτικής αφού πιθανά καθορίζει το βαθμό παρέμβασης και ελέγχου της νομισματικής πολιτικής από το βιομηχανικό και το χρηματικό κεφάλαιο.

Σημειώσεις

1. Για μία περισσότερο αναλυτική παρουσίαση των απόψεων του Marx σχετικά με τη διαταξική διανομή του εισοδήματος, βλέπε Marx, 1967a, 1867b, Dobb 1973, Garegnani, 1984.

2. Η μετάφραση από την αγγλική έκδοση του *Κεφαλαίου* σε όλες τις αναφορές έχει γίνει από τον συγγραφέα.

3. Θα μπορούσε στο σημείο αυτό να γίνει σύγκριση του Marx με τον Keynes σχετικά με τους προσδιοριστικούς παράγοντες της επένδυσης σε μία καπιταλιστικού τύπου οικονομία. Ο Keynes στη *Γενική Θεωρία* του καταλήγει σε ανάλογη άποψη θεωρώντας το συνδυασμό επιτοκίου και οριακής αποδοτικότητας του κεφαλαίου ως δύο από τους προσδιοριστικούς παράγοντες των επενδυτικών αποφάσεων.

4. Ανάλογη άποψη έχει διατυπωθεί και από τους Keynes (1991) και Kalecki (1971) οι οποίοι θεώρησαν ότι αλλαγές στον ονομαστικό μισθό μεταβάλλουν το κόστος παραγωγής ανά μονάδα προϊόντος και τις τιμές. Κατά την άποψή τους, ο πραγματικός μισθός καθορίζεται από την παραγωγικότητα της εργασίας και τη μεταβολή των τιμών.

5. Πιθανόν ο πρώτος συγγραφέας που θεώρησε τον τόκο ως προσδιοριστικό συντελεστή του κόστους παραγωγής και των τιμών ήταν ο Άγγλος οικονομολόγος Thomas Tooke (1959). Πρέπει ωστόσο να αναφέρουμε ότι και ο Marx (1991) στον τόμο *III του Κεφαλαίου* διατύπωσε κάποιες ανάλογες σκέψεις. Πιο συγκεκριμένα ισχυρίστηκε ότι ο τόκος που πληρώνουν οι βιομηχανικές επιχειρήσεις στις τράπεζες είναι πιθανό να επηρεάζουν τη διαμόρφωση του γενικού ποσοστού κέρδους και τον μετασχηματισμό της αξίας σε τιμή παραγωγής.

6. Για μία περισσότερο συνολική και αναλυτική παρουσίαση της πολιτικής — νομισματικής προσέγγισης στη δια — ταξική και ενδο-καπιταλιστική διανομή του εισοδήματος και των επιπτώσεων στη διαδικασία συσσώρευσης του βιομηχανικού κεφαλαίου βλέπε Argitis (1996).

7. Παραδείγματα οικονομιών όπου η θεσμική δομή τους συγκροτήται πάνω σε μία ανταγωνιστική σχέση ανάμεσα στο βιομηχανικό και χρηματικό τομέα είναι οι οικονομίες των ΗΠΑ και της Μ. Βρετανίας (βλέπε Zysman 1983, Epstein και Schor 1986, Henning, 1994).

Βιβλιογραφία

- Argitis, G* (1996), "Financial capital, monetary policy and income distribution", Ph. D. Thesis, University of Cambridge.
- Crotty, J.* (1987), "The role of money and finance in Marx's crisis theory" in Cherry, R. (ed). *The Imperiled Economy*, Book 1: Macroeconomics from a Left Perspective, pp. 71-78, New York, Union of Radical Political Economics.
- De Brunhoff, S.* (1976), *Marx on money*, New York, Urizen Books.
- Dobb, M.* (1973), *Theories of value and Distribution since Adam Smith*, Cambridge University Press.
- Epstein, G and Schor, J.* (1986), "The Political Economy of Central Banking", Discussion Paper, no. 1281, Harvard University, pp. 1-116.
- Garegnani, P.* (1979), "Notes on consumption, investment and effective demand II", *Cambridge Journal of Economics*, 3, pp. 63-82.
- Garegnani, P.* (1984), "Value and Distribution in the Classical Economists and Marx", *Oxford Economic Papers*, 36, pp. 291-325.
- Harris, L.* (1976), "On interest, credit and capital", *Economy and Society*, 5, pp. 145-177.
- Henning, R.* (1994), *Currencies and Politics in the United States, Germany and Japan*, Institute of International Economics, Washington, DC.
- Kaldor, N.* (1955), "Alternative Theories of Distribution", *Review of Economics and Statistics*, 23, pp. 83-100.
- Kaldor, N.* (1980), "Monetarism and UK monetary policy", *Cambridge Journal of Economics*, vol. 4, pp. 293-318.
- Kaldor, N.* (1982), *The Scourge of Monetarism*, Oxford University Press.
- Kalecki, M.* (1971), *Selected on the Dynamics of the Capitalist Economy*, Cambridge University Press.
- Keynes, J. M.* (1991), *The General Theory of Employment, Interest and Money*, Macmillan, Cambridge University Press.
- Λιανός, Θ.* (1988), *Ο Μαρξ για τη θεωρία του επιτοκίου*, Σύγχρονη Εποχή.
- Marx, K.* (1967a), *Capital Volume I*, International Publishers, New York.
- Marx, K.* (1967b), *Capital: Volume II*, International Publishers, New York.
- Marx, K.* (1991), *Capital: Volume III*, Penguin Classics.
- Mattick, P.* (1969), *Marx and Keynes*, Boston, Porter Sargent Publisher.
- Moore, B.* (1989), "The Effects of Monetary Policy on Income Distribution", in Davidson, P. and Kregel, J.", (eds.), *Macroeconomic Problems and Policies of Income Distribution*, pp. 18_41, Edward Elgar.

- Nuti, D. M.* (1971), "Vulgar Economy in the Theory of Income Distribution", *Science and Society*, vol. XXXV, no 1, pp. 27-33.
- Panico, C.* (1980), "Marx's analysis of the relationship between the rate of interest and the rate of profit", Cambridge University Press.
- Panico, C.* (1988), *Interest and Profit in the Theories of Value and Distribution*, Macmillan Press.
- Pivetti, M.* (1985), "On the Monetary Explanation of Distribution", *Political Economy*, 1(2), pp. 73-103.
- Robinson, J.* (1966), *An Essay on Marxian Economics*, 2nd ed. Macmillan.
- Schumpeter, J. A.* (1954), *History of Economic Analysis*, Allen and Unwin.
- Sraffa, P.* (1960), *Production of Commodities by Means of Commodities*, Cambridge University Press.
- Tooke, T.* (1959), "An Inquiry into the Currency principle", The London School of Economics and Political Science, Series of Reprints of Scatce Works on Political Economy.
- Zysman, J.* (1983), *Governments, Markets and Growth*, Martin Robertson - Oxford.